

३६ कण्वो घौरः। अग्निः, १३-१४ यूपो वा । प्रगाथ - विषमा बृहत्यः, समाः सतोबृहत्यः (१३ उपरिष्ठाद्वहती। ऐ.ब्रा. २.२ चरणच्छेदः)

प्र वो य॒हं पु॒रू॒णां वि॒शां दे॒वय॒तीना॑म्।

अ॒ग्निं सू॒क्तेभि॒र्वचो॑भिरीमहे यं सी॒मिद॒न्य ई॒ळते॑ ॥ १ ॥०३६ ॥०१

यम्। सीम्- सर्वतः। अन्ये- अन्ये उपासका अपि। ईळते- स्तुवन्ति। ईड स्तुतौ। पुरूणाम्- बहूनाम्। देवयतीनाम्- देवकामानाम्। विशाम्- प्रजानाम्। वः- युष्माकम्। यहम्- महान्तम्। यहशब्दो महन्नामसु पठितः। अग्निम्- सर्वभूतहितक्रतुम्। वचोभिः- मन्त्रमयैः। सूक्तेभिः- सूक्तैः। प्र- प्रकर्षेण। ईमहे- याचामहे। ईमहे इति याच्ञाकर्मसु पठितत्वात् ॥१॥

जना॑सो अ॒ग्निं द॒धिरे॒ सहो॒वृधं॑ ह॒विष्म॑न्तो विधेम ते।

स त्वं नो॑ अ॒द्य सु॒मना॑ इ॒हावि॒ता भवा॑ वाजे॒षु स॒न्त्य ॥ १ ॥०३६ ॥०२

हविष्मन्तः- ध्यानभावनावन्त इत्याध्यात्मिके। हव्यवन्त इत्याधिभौतिके। जनासः- जनाः। सहोवृधम्- सहनशीलवर्धकम्। अग्निम्- सर्वभूतहितक्रतुम्। दधिरे- धृतवन्तः। ते- त्वाम्। विधेम- परिचरेम। विधेम इति परचरणकर्मसु पठितत्वात्। सन्त्य- दायक। षणु दाने। सः- तादृशः। त्वम्। अद्य- इदानीम्। इह- अत्र। वाजेषु- दिव्यभौमभोगेषु। सुमनाः- शोभनचित्तः। अविता- रक्षिता। भव ॥२॥

प्र त्वा॑ दू॒तं वृ॒णीम॒हे हो॒तारं॑ वि॒श्ववे॑दसम्।

म॒हस्ते॑ स॒तो वि च॑रन्त्य॒र्चयो॑ दि॒वि स्पृ॑शन्ति भान॒वं ॥ १ ॥०३६ ॥०३

होतारम्- द्योतनशक्तीनामाह्वितारम् । विश्ववेदसम्- सर्वज्ञानभूतम् अग्निम् । त्वा- त्वाम् । दूतम्-
देवैरस्मत्परिचयाय दूतमाचार्यम् । प्र- प्रकर्षेण । वृणीमहे- वृणीमः । महः- महात्मनः । सतः-
साधोः । ते । अर्चयः- दीप्तयः । वि चरन्ति । भानवः- रश्मयः । दिवि- द्युलोकं स्पृशन्ति ॥३॥

देवासस्त्वा वरुणो मित्रो अर्यमा सं दूतं प्रत्नमिन्धते ।

विश्वं सो अग्ने जयति त्वया धनं यस्तै ददाश मर्त्यः ॥ १ ॥०३६ ॥०४

वरुणः- वरणीयो ऋताधिदेवता । मित्रः- स्नेहाधिदेवता । अर्यमा- दानाधिदेवता । देवासः- एते
देवाः । प्रत्नम्- पुरातनम् । दूतम्- देवानां तथा मनुष्याणां मध्ये दूतम् । त्वा- भवन्तम् । समिन्धते-
दीपयन्ति । अग्ने- सर्वभूतहितरत्युद्भूतसङ्कल्प । यो मर्त्यः- यो मनुष्यः । ते- भवते । ददाश-
ददाति । दाशु दाने । सः । त्वया- भवता । विश्वं धनं जयति ॥४॥

मन्द्रो होता गृहपतिरग्ने दूतो विशामसि ।

त्वे विश्वा संगतानि व्रता ध्रुवा यानि देवा अकृण्वत ॥ १ ॥०३६ ॥०५

अग्ने । मन्द्रः- तृप्तः । मद तृप्तियोगे । होता- देवतानामाह्वता । गृहपतिः- आश्रितकुटुम्बपालकः ।
विशाम्- जनानाम् । दूतः । असि । यानि । देवाः- द्योतनशक्तयः । अकृण्वत- अनुष्ठानं कुर्वन्ति ।
तानि । ध्रुवा- नित्यानि । विश्वा- सर्वाणि । व्रता- प्रकृतिनियत्यनुसरणानि । त्वे- भवति । सङ्गतानि-
संश्रितानीति भावः ॥५॥

त्वे इदग्ने सुभगे यविष्ठ्य विश्वमा हूयते हविः ।

स त्वं नो अद्य सुमना उतापरं यक्षि देवान्सुवीर्या ॥ १ ॥०३६ ॥०६

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । यविष्ठ्य- युवतम् । सदा अभिनव । सुभगे- सौभाग्यसंपन्ने । त्वे- त्वयि ।
इत्- एव । विश्वम्- सर्वम् । हविः । आ- समन्तात् । हूयते । सः- तादृशः । त्वम् । नः-
अस्माकम् । अद्य- इदानीम् । सुमनाः- सुचित्तेन भवसि । यथा अस्मासु त्वं प्रसन्नः सन्नस्मदर्थं
यजसि तथा । अपरम्- अन्यार्थमपि । सुवीर्या- शोभनवीरान् । देवान् । यक्षि- यज ॥६॥

तं घैमि॒त्था न॑म॒स्विन॒ उप॑ स्व॒राज॑मासते ।

हो॒त्राभि॒र॒ग्निं म॑नु॒षः स॑मि॒न्धते॒ तिति॒र्वांसो॒ अति॒ स्त्रि॒धः ॥ १ ॥०३६ ॥०७

स्वराजम्- स्वस्मिन्नेव राजन्तम् । तम्- अग्निम् । घाम्- एव । इत्था- इत्थम् । नमस्विनः-
नमस्कुर्वन्तः । उप आसते- उपासते । मनुषः- मानुषाः । होत्राभिः- वाग्भिः । अग्निम्-
सर्वभूतहितक्रतुम् । समिन्धते- सम्यक् द्योतयन्ति । स्त्रिधः- शोषणशक्तीः । स्त्रिधु शोषणे । अति
तर्तिवांसः- अतिशयेन तरन्ति ॥७॥

घ्नन्तो॑ वृ॒त्रम॑त॒र॒न्नोद॑सी अ॒प उ॒रु क्ष॑याय चक्रिरे ।

भुव॑त्कण्वे वृषा॑ द्यु॒म्याहु॑तः क्र॒न्दद॒श्वो ग॑वि॒ष्टिषु॑ ॥ १ ॥०३६ ॥०८

वृत्रम्- आवरणशक्तिम् । घ्नन्तः- जितवन्तः उपासकाः । रोदसी- द्यावापृथिवी । अतरन्-
तीर्णवन्तः । क्षयाय- निवासाय । अपः- प्रकृत्याधारशक्तीः । उरु- विस्तीर्णाः । चक्रिरे- अकुर्वन् ।
कण्वे- मेधाविनि मन्त्रविदि उपासके । कण्वशब्दो मेधाविनामसु पठितः । कण शब्दार्थः । वृषा-
वर्षकः । द्युम्नी- ज्योतिष्मान् । आहुतः- पूजितः संमानितः । भुवत्- भवतु । अश्वः- प्राणमयः सन् ।
गविष्टिषु- आत्मजिज्ञासासु । क्रन्दत्- मन्त्रान् शब्दितवान् ॥८॥

सं सी॑दस्व म॒हाँ अ॒सि शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः ।

वि धूममग्ने अरुषं मियेध्य सृज प्रशस्त दर्शतम् ॥ १ ॥०३६ ॥०९

सम्- सम्यक् । सीदस्व- उपविश । महान्- महात्मा । असि- भवसि । देववीतमः- देवकामोसि ।
सोचस्व- दीप्तो भव । मियेध्य- मेघार्ह । प्रशस्त- उत्कृष्ट । अग्ने । अरुषम्- अहिंसाव्रतम् । रुष
हिंसायाम् । नजस्तद्विरोधात् सर्वभूतहितव्रतमिति भावः । मेघेषु जलसदनं निर्माय वृष्टिदानं करोतीति
कारणात् तस्य सर्वभूतहितप्रदत्वं युक्तम् । दर्शतम्- दर्शनीयमित्याधिभौतिके । दर्शनस्य
विद्यार्थत्वाद्ध्येतव्यमित्याध्यात्मिके । धूमम् । वि सृज ॥९ ॥

यं त्वा देवासो मनवे दधुरिह यजिष्ठं हव्यवाहन ।

यं कण्वो मेध्यातिथिर्धनस्पृतं यं वृषा यमुपस्तुतः ॥ १ ॥०३६ ॥१०

हव्यवाहन- देवार्थं हविषां वाहक । यम् । यजिष्ठम् - पूज्यतमम् । त्वा- भवन्तम् । देवासः-
द्योतनशक्तयः । इह- अत्र । मनवे- अवबोधनाय । मनु अवबोधने । दधुः- धृतवन्तः । यम् ।
धनस्पृतम्- धनैरस्मान् प्रीणयन्तम् । स्पृ प्रीतिबलयोः । कण्वः- मेघावी । मेध्यातिथिः-
मेधाव्यतिथिपूजकः । उपास्ते । यम् । वृषा- वर्षकः । उपास्ते । यम् । उपस्तुतः- उपस्तोता
उपास्ते ॥१० ॥

यमग्निं मेध्यातिथिः कण्व ईध ऋतादधि ।

तस्य प्रेषो दीदियुस्तमिमा ऋचस्तमग्निं वर्धयामसि ॥ १ ॥०३६ ॥११

यमग्निं मेध्यातिथिः कण्वः । ऋतात्- प्रकृतिनियतेः । अधि- उपरि । ईधे- दीपयति । यजा नो
मित्रावरुणा यजा देवानृतं बृहत् । अग्ने यक्षि स्वं दमम् ॥ इति श्रुतेः ऋतमेवाग्नेः सदनम् ।

तस्मात्तदुपरि । तस्य- अग्नेः । प्र- प्रकर्षेण । इषः- अस्माकमिच्छाः । दीदियुः- द्योतयन्ति । तम्- अग्निम् । इमाः ऋचः- मन्त्राः । द्योतयन्ति । तमग्निम् । वर्धयामसि- वयं वर्धयामः ॥११॥

रायस्पू॒र्धि स्वधा॒वोऽस्ति॒ हि तेऽग्ने॑ दे॒वेष्वाप्य॑म् ।

त्वं वाज॑स्य॒ श्रुत्य॑स्य॒ राजसि॒ स नो॑ मृ॒ळ म॒हौ अ॒सि ॥ १ ॥०३६॥१२॥

रायः- दानार्हाणि धनानि । पू॒र्धि- पूरय । अग्ने । स्वधावः- आत्मवन् । दे॒वेषु- द्योतनशक्तिषु । ते- त्वया । आप्यम्- प्रापणीयम् । अस्ति । त्वम्- भवान् । श्रुत्यस्य वाजस्य- चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणसंपदि । राजसि- प्रकाशसे । सः- तादृशः । नः- अस्मान् । मृळ- आनन्दय । महान्- महात्मा । असि ॥१२॥

ऊ॒र्ध्व ऊ॒ षु ण॑ ऊ॒तये॒ तिष्ठा॑ दे॒वो न स॒विता॑ ।

ऊ॒र्ध्वो वाज॑स्य॒ सनि॑ता॒ यद॒ङ्गिभि॑र्वा॒घद्भिर्वि॒ह्याम॑हे ॥ १ ॥०३६॥१३॥

नः- अस्माकम् । ऊ॒तये- रक्षायै । ऊ॒र्ध्वः- उन्नतः । दे॒वो न सविता- देवसवितेव । सु- सुष्ठु । तिष्ठ । यत्- यस्मात् । अ॒ङ्गिभिः- व्यक्तित्वेन सेचनैः कान्त्या गत्या । अ॒ङ्गू व्यक्तिग्रक्षणकान्तिगतिषु । ऊ॒र्ध्वः- उन्नतः सन् । वाजस्य- संपदः । सनिता- दाता । वा॒घद्भिः- मन्त्रविद्भिः । वि॒ह्यामहे- विशेषेण आह्वयामः ॥१३॥

ऊ॒र्ध्वो न॑ पा॒ह्यं ह॑सो॒ नि के॒तुना॒ विश्वं॑ स॒म॒त्रिणं॑ द॒ह ।

कृ॒धी न॑ ऊ॒र्ध्वाञ्च॒रथा॑य जी॒वसे॑ वि॒दा दे॒वेषु॑ नो॒ दुः ॥ १ ॥०३६॥१४॥

ऊर्ध्वः- ऊर्ध्वः सन् । अंहसः- पापात् । नः- अस्मान् । पाहि- रक्ष । केतुना- ज्ञानेन । विश्वम्-
सर्वम् । अत्रिणम्- सुखादिदुःखनिधनात्तृशक्तिम् । अद भक्षणे । नि- नितराम् । सम्- सम्यक् । दह-
भस्मीकुरु । चरथाय- सदाचारसंपन्नाय । जीवसे- जीवनाय । नः- अस्मान् । ऊर्ध्वान्- उन्नतान् ।
कृधी- कुरु । नः- अस्माकम् । दुवः- संपदम् । देवेषु । विदाः- बुद्धयस्व ॥१४॥

पाहि नौ अग्ने रक्षसः पाहि धूर्तेररावणः ।

पाहि रीषत उत वा जिघांसतो बृहद्भानो यविष्ठ्य ॥ १ ॥०३६॥१५

नः- अस्मान् । रक्षसः- स्वार्थभावनातः । यस्माद्वयं रक्षितव्याः तद्रक्ष इति यास्कः । धूर्तेः- क्रौर्यात् ।
अरावणः- लोभतः अदानबुद्धेः । रा दाने । रीषतः- हिंसाभावनातः । जिघांसतः- हननेच्छातः ।
पाहि- रक्ष । बृहद्भानो- महद्रश्मियुक्त । यविष्ठ्य- पूज्यतम ॥१५॥

घनेव विष्वग्वि जह्यरावणस्तपुर्जम्भ यो अस्मध्वक् ।

यो मर्त्यः शिशीते अत्यक्तुभिर्मा नः स रिपुर्इशत ॥ १ ॥०३६॥१६

विष्वक्- सर्वतः । अरावणः- लोभभावनानि । घनेव- कठिनवज्रमिव भूत्वा । वि- विशेषेण । जहि ।
तपुर्जम्भ- सन्तापनाशक । तप सन्तापे । जभि नाशने । यः । अस्मध्वक्- अस्मद्वोहभावः । तं जहि ।
यः । मर्त्यः- दुष्टो मनुष्यः । अत्यक्तुभिः- सुखादिदुःखनिधनैरतिशयेनादनशीलाभिः शक्तिभिः ।
शिशिते- अस्मान् तनूकरोति नाशयति । शो तनूकरणे । सः । रिपुः- मित्रभूतोप्यस्माकं रिपुः । सः ।
नः- अस्मान् । मा ईशत- मा वशीकुर्यात् ॥१६॥

अग्निर्वित्रे सुवीर्यमग्निः कण्वाय सौभगम् ।

अग्निः प्रावन्मित्रोत मेघ्यातिथिमग्निः साता उपस्तुतम् ॥ १ ॥०३६॥१७

अग्निः। वन्ने- याचितः। वनु याचने। सुवीर्य- शोभनपराक्रमं ददाति। कण्वाय- मेधाविने।
सौभगम्- सौभाग्यं। ददाति। मित्रा- प्रेमयुक्तान्। जिमिदा स्नेहने। प्रावत्- प्रकर्षेण रक्षति। सातौ-
दानसमये। मेध्यातिथिम्- मेधाव्यतिथिपूजकम्। उपस्तुतम्- उपस्तोतारम्। प्रावत्- रक्षतु ॥१७॥

अग्निना तुर्वशं यदु परावत उग्रादेवं हवामहे।

अग्निर्नयन्नववास्त्वं बृहद्रथं तुर्वीति दस्यवे सहः॥ १ ॥०३६॥१८

अग्निना। तुर्वशम्- क्षिप्रकारिणम्। उग्रादेवम्- तीक्ष्णद्योतनम्। यदुम्- याज्ञिकम्। यजते इति
यदुरिति शब्दकल्पद्रुमे। नियतं वा। यम उपरमे। परावतः- परस्मात् धाम्नः। हवामहे- आह्वयामः।
दस्यवे सहः- चोराभिभविता। अग्निः। नववास्त्वम्- अभिनवनिवासम्। उपासनया यस्य निवासः
शरीरं वा अभिनवमभवत् स नववास्त्वः। तुर्वीतिम्- वेगवन्तम्। बृहद्रथम्-
लक्ष्यप्रापकगतिमन्तम्। नयत्- आनयतु ॥१८॥

नि त्वामग्ने मनुर्दधे ज्योतिर्जनाय शश्वते।

दीदेथ कण्वं ऋतजात उक्षितो यं नमस्यन्ति कृष्टयः॥ १ ॥०३६॥१९

शश्वते- शाश्वतीभ्यः समाभ्यः। जनाय- प्रजायै। ज्योतिः। यम्। कृष्टयः- यतमानाः उपासकाः।
नमस्यन्ति- नमन्ति। तम्। त्वाम्। अग्ने। मनुः- अवबोधः। मनु अवबोधने। नि दधे-
अस्थापयत्। कण्वे- मेधाविनि। ऋतजातः- ऋतमूलः। उक्षितः- हव्यतर्पितः। दीदेथ- ज्वलन्
दृश्यसे ॥१९॥

त्वेषासौ अग्नेरमवन्तो अर्चयो भीमासो न प्रतीतये।

रक्षस्विनः सदमिद्यातुमावतो विश्वं समत्रिणं दह॥ १ ॥०३६॥२०

अग्नेः। अर्चयः- ज्वालाः। त्वेषासः- दीप्ताः। अमवन्तः- बलवन्तः। प्रतीतये- अस्माभिः
प्रत्येतुम्। भीमासो न- भयङ्करा इव भवन्ति। अथवा प्रत्येतुं अभयङ्करा भवन्ति। सदमित्- सर्वदैव।
यातुमावतः- यातनाकरान्। रक्षस्विनः- रक्षोयुक्तान्। यस्माद्वयं रक्षितव्याः तद्रक्ष इति यास्कः।
दह। विश्वम्- सर्वम्। अत्रिणम्- सुखादिदुःखनिधनरूपात्तृशक्तिम्। सम्- सम्यक्। दह-
भस्मीकुरु ॥२०॥

Dr. Rangraji